

Cultural-Anthropological Interpretation of the Phenomenon "Terrorism"

Veselina Slavova, Medical University „Prof P. Stoyanov“, Varna,
veselina_slavova@abv.bg

Abstract: This article aims to discuss “terrorism” not solely as a political or legal phenomenon, but as a result of the identity crisis caused by the interaction between a person and the other, the state, or the international politics. Furthermore, some problematic interpretations of the term terrorism are analysed. Terrorism is perceived as one of the many demonstrations of aggression, along with the forms of violence used by the state in its domestic and foreign affairs. Finally, we discuss the impact of mass media on the portrayal of terrorism as even more inhuman and horrific.

Keyword: terrorism, violence, identity crisis

След 11 септември 2001 година понятието „тероризъм“ обсеби съзнанието ни със своето натрапчиво постоянство, дължащо се на периодично случващите се непредвидими пространствено и времево атаки и произтичащото от това дълбокото чувство за страх, което успя да насади сред мирните граждани. Новините за извършени терористични актове и отправени заплахи превръщат тероризма в тема, която се дискутира постоянно, особено след тежки атентати с много жертви в големи европейски градове. Най-често говоренето за тероризъм се осъществява кампанийно и размива проблема, вкарвайки го в коловозите на стандартни опозиции и утвърдени стереотипи на мислене. Това налага поставянето на въпроса в друг контекст, обхващащ по-широк спектър от проблеми, а именно един културно-антропологически подход, който да изследва корените на този феномен. Важно е да се изследват онези пластове, които стоят зад този тип насилствени действия, които ги провокират и насърчават, както и да се разгледа потиснатата склонност към жестокост и насилие като основа на всички изяви, определяни като терористични актове. За целта е необходимо да се поставят граници на интерпретацията на тероризма, тъй като във времето той се е модифицирал, и да се открие съвкупността от условия, които го превръщат в една от най-значимите теми на съвременното ни.

Думата тероризъм произлиза от „terror“, което на латински означава „ужас“, „страх“. Използвана е за първи път по време на Френската революция. Според дефиницията на Генералната асамблея на ООН под тероризъм следва да се разбира: „Престъпни дейности, планирани и предназначени да провокират състояние на терор сред широката общественост, група хора или отделни лица с политически задачи... (Декларация на ООН, 1994). Това определение има за цел да обхване всички форми на тероризъм и поради това, разгледано детайлно, не удовлетворява всички питання.

Дефинирането на тероризма се оказва сложна задача, дори невъзможна (според изследователите има над 100 определения за тероризъм). Сред многото предложени определения няма нито едно, което да бъде прието от всички. Пречките произтичат от факта, че тероризмът е метод, който се използва от нелегитимни организации, които в последствие реализират своите каузи и узаконяват статута си, приемайки актовете на терор като необходими по пътя на постигането на целта. В други случаи става дума за действия, претендиращи за „законосъобразност“, които в действителност са чиста проява на насилие като т.нар. „държавен тероризъм“.

Всъщност тероризмът е дълбоко вплетен в човешката история с формирането и развитието на държавността, включително и на държави, които са основни стожери в борбата със съвременния тероризъм. В основата на легитимните и нелегитимните отношения в държавите или между тях, между държавите и недържавни формирания стои насилието. Най-често в дадените дефиниции на тероризма се повтарят термини като „насилие“ и „жестокост“. Проблемно е и тълкуването на тези понятия, доколкото действия на насилие и жестокост могат да се осъществяват във военно, но и в мирно време, могат да бъдат съпътствани с убийства, но може и да липсват такива, могат да са провокирани от външна намеса, но могат да бъдат произведени и от държавния апарат, който осъществява репресия: „Всички ситуации на социално или национално структурно потисничество произвеждат терор..., и всички тези ситуации зависят от този терор, без тези, които са облагодетелствани от тях, да са организирали някога терористични актове или да са били третираны някога като терористи“ (Дерида, 2004: 163). В този смисъл като терор може да се определи както един кървав атентат, така и хакерска атака срещу институции, разполагащи с информация от различен вид, а също така и държавната политика за разпределяне на средства за лечение, отказ на предоставяне на такова, социално подпомагане, опити с хора, тестване на оръжия и т.н.

Насилието е основна част от човешката същност, но и на обществените взаимоотношения. В зародиша си държавното устройство се основава на насилие над

естественото ни състояние с цел овладяване на насилието. Според Хобс вроденият стремеж към надмощие над другия води до „състояние, което се нарича война, и то война на всички против всички” (Хобс, 1970: 134), за да се предотврати това състояние, той (въпреки някои различия на същото мнение застават и Лок, и Русо) предлага създаването на държавност въз основата на договор между хората - „чрез създаването на държавата хората целят да се избавят от онова окаяно състояние на война, което е неизбежна последица от страстите на хората, когато няма видима власт, която да ги уважава и да ги заплашва, че ще ги накаже, ако не изпълняват спогодбите и не спазват естествените закони” (Ibid: 181). В същото време делегирането на права на държавниците ги прави монополисти, дава им пълно право да упражняват власт върху поданиците, тъй като те доброволно са се отказали от своята свобода. Прекъснатата връзка между управници и управлявани освобождава от контрола действията на първите. Държавата изема функциите на своите граждани, но поддържа у тях илюзията за свобода, предоставяйки им пълното право на автономност в частната сфера. Идва момент, в който интересите на държавата и нейните граждани не съвпадат. Защитаването на политическа кауза вече не е в името на човека, а независимо от него или против него. Тази несподеленост води до натрупване на напрежение и склонност към крайни прояви на агресия, които се канализират от държавните политики, основаващи се на конфликти с политически, етнически, икономически, религиозен или социален характер. „Като няма враг, то [човечеството] го създава отвътре и произвежда всякакви нечовешки метастази“ (Baudrillard, 2007). Извън тези практики стои тероризма като съпротива на друго ниво, „от друг ред“, както казва Бодрияр. Това явление е тоталната, непреводима, неусвоима другост.

Тероризмът дава ново лице на насилието и жестокостта. Тероризмът в наши дни не е просто реакция, отговор или отпор, той не е просто канал, по който се излива човешката жестокост, не е нито първият, нито последният, нито най-големият по мащаб, нито най-зловещият в проявите си, неопределен, но ценностно натоварен доколкото създава усещането за събитийност.

Контролирането на този инстинкт става все по-трудно, защото той надхвърля границите на разума на политиката, на правото, на хуманността. Насилието при съвременните прояви на тероризма има една особеност, а именно пораждането на бъдещи страхове от потенциално насилие, или тероризмът може да бъде определен като мощно психологическо средство за репресия върху хората. Този вид репресия се осъществява на равнището на символите, които са изградени през вековете на

формиране на културната история на човечеството. Съвременната форма на тероризъм не е провокирана от идеи и каузи, в нея има нещо онтологично деструктивно – внедряване на ексцесивното, изблик на жестокостта сред спокойствието на ежедневието. Тези актове на насилие отрищват нечовешкото, инстинктивното, дълбоко потисканото от културните матрици.

Тероризмът е назоваван нова война, въпреки че терористичните актове разбиват модела на класическата представа за война между държавите, за договорни отношения, за разговори и преговори, за дипломация. Нито едно от посочените определения на термина война не отговаря на тероризма във вида, в който ни се представя в последните две десетилетия. Дори дефинирането на тероризма в този му вид е невъзможно, защото не се съвместява с представите ни за морал и закон, в които сме възпитани ние и на които се основават нашите взаимоотношения. Има пропаст между нашите разбираня и действията на т. нар. терористи. Няма кауза в смисъла, в който сме свикнали да търсим някаква идеология, тази т.нар. „нова война“ разбива вкоренената ни склонност към откриване на причини. За разликите от военните трагедии в миналото сега няма открит междудържавен конфликт (поне в смисъла, който ние влагаме в понятието за държавност). Обединението, наричащо себе си държава, не представлява такава по постановените правила. Агресията е насочена срещу мирни хора, неучастващи в политическия конфликт.

В същото време тероризмът е война, доколкото има враг в лицето на Запада и всички негови съюзници. Основното оръжие на тероризма е символиката. Липсва рационалността, която ни е изкарвала от всички кризи. Това е игра без правила или поне без правилата, които задаваме и познаваме ние. Изправени сме пред ирационалността на омразата, но омраза на неясен противник. Причините за терористичните нападения се търсят в окупацията на територии, икономическа и политическа експлоатация, религиозната нетолерантност. От една страна терористичните актове могат да целят постигането на конкретни резултати – прекратяване на военни действия, оттегляне на окупаторите от дадени територии, освобождаване на политически затворници, но от друга страна може да става въпрос за стремеж към създаване на страх и хаос в реда на икономически и политически силни държави, на отрищване на ирационалните сили, тласкащи ни към непознатото, което ни кара да се чувстваме безсилни. Агресията от този вид ни връща към всичко, от което се ужасяваме – смъртта, телесната уязвимост, беззащитността, която излиза наяве, когато макар и за кратко няма ред.

Според Пиер Манони, преподавател по психология в Университета в Ница, изследвал психологическите аспекти на феномена тероризъм: "Тероризмът представлява (...) систематичната употреба на набор от различни техники на крайна жестокост, без ограничения и без закони, като се използва висока символична стойност на средствата, използвани от група, като средство за натиск върху друга група или цялото общество. Стратегията на влияние върху човешкото поведение, основният му начин на действие минава през психологическото манипулиране на жертвите, през медийния мизансцен на атентати, който организира толкова много демонстративни актове с точната перспектива на тяхната драматизация посредством средствата за масова комуникация" (Mannoni, 2004: 38). С това определение той поставя основните акценти, характерни за съвременните прояви на тероризъм върху символичните актове на крайна жестокост и медийното им разпространение, които имат за цел да насадят панически страх у обикновения човек.

Съвременните терористични актове са режисирани спектакли. Мишена са нищо неподозиращи граждани, изпълняващи ежедневните си дейности, нямащи отношение към политическия конфликт, мизансценът – площади, ресторанти, работни офиси – места, на които действа рутината на ежедневието, несъвместима с ексцеса, извършителите – анонимни, готови да се простят с живота си, членове на политическо формирование, понякога присвояващи си принадлежност, без да имат реално такава, с две думи терорист в това качество може да бъде абсолютно всеки, готов на анонимно жертвоприношение против наложения ред. Това обяснява вълната от инцидентни атентати в големите градове на европейски държави, атентати, които не винаги са приписани на организация, но имат една цел – да посеят страх и да разбият утвърдения модел на господство, на който са се почувствали жертва.

Значима роля за презентирането на тези спектакли имат медиите. Това се усеща най-силно в репортажите, които предаваха в реално време извършването на втория атентат на 11 септември. Той се превръща в зрелище на ексцесията, на трансгресията, гордост за терористите от зрелищната демонстрация на надмошие, ужас за участниците в събитието и криворазбрана съпричастност у всички пасивно наблюдаващи случващото се по телевизията, приемайки го за нереалност, за филм. Всъщност сценарият на този жесток филм е написан много преди да се осъществи. Според Жак Дерида, случилото се на 11.09.2001 г. не може да се определи като събитие. „Събитието е това, което настъпва и с настъпването си успява да ме изненада и да осуети разбирането си: събитието е преди всичко това, което не разбирам“ (Дерида, 2004:141).

Случилото се на тази дата според него не отговаря на определението за събитие по две причини: първо, защото не са били непредвидими подобни атаки нито за службите, нито за обществеността и второ – поради вече случилите се трагедии от подобен мащаб по време на много бомбардировки.

От друга страна масмедииите създават усещането за мащабност и събитийност, подхранват глада за жестокост и сантименталност посредством разказването на личните истории, изтъкването на частния случай. Съвременният тероризъм не би бил същия без медийното огласяване. „За да бъде разбран философския смисъл на терора, трябва да се възприема не противоречието, а дълбокото единство на тези две страни на Просвещението, а именно разума и чувството (в смисъла на сантименталност)“ (Magun, 2008: 50). Според авторът Просвещението открива пътищата на публичността, свободата на словото и сантименталната съпричастност към страданието на другия. С редица препратки към литературни съчинения, той доказва двустранния процес на съзряване на разума и превръщането на чувствителността в сантименталност, което проправя пътя на съвременното отношение на медиите към феномена „тероризъм“ и облика на невинните жертви, които трябва да предизвикат първични емоции.

Показателен в този смисъл е случаят „Шарли Ебдо“ и отзвука, който предизвика терористичния атентат, извършен в редакцията на списанието. Силни реакции предизвикаха убийствата на журналистите, но и техните карикатури, с което беше поставен въпроса за приемането на различието и границата между смеха и подигравката, за свободата на словото и за отговорността при употребата му. От друга страна, свободата на словото и мелодраматизма, дегизиран като съпреживяване, породиха слогана „Аз съм Шарли“, с което показаха обезценяването на хуманността и отношението към другия. „Аз съм“ е самозаявяване, което в този случай не казва нищо, защото по правилата на формалната логика към субекта трябва да има предикат, а Шарли не може да играе ролята на такъв. По-скоро идеята е да се каже „Аз съм част от вас“, но не като аз съм част от пострадалите, а аз съм част от онези, които демонстрират себе си чрез пострадалите. Азът натрапва себе си, самоизтъква се, издига се в собствените си очи и натрапва себе си като значим в една незначителна постъпка - да преповтаря нечии думи без да влага смисъл в тях. Акцентът не се поставя върху защитаваните идеи и ценности (свобода на словото и изразяването, запазване на човешкия живот, състрадаването на пострадалите и техните близки), а върху безсъдържателното сливане с масовата представа за гражданска позиция.

В заключение ще кажем, че тероризмът в съвременната си форма няма де е това, което е без политиката на „толерантност“ на силните държави, за които, както казва Дериде, „Толерантността винаги е на страната на „аргументите на по-силния“, където „силата е право“. Тя е допълнителен белег на суверенитета, който казва на другите от висотата на положението си: Аз допускам съществуването Ви, Вие не сте нетърпими, оставям Ви място в моя дом, но не забравяйте, че това е моят дом...“ (Дериде, 2004: 186); без съвременните технически средства, които ни карат да се чувстваме неуязвими и ни създават илюзорни представи за могъщество, а в същото време са ни отдалечили невъзвратно от усещането за смъртност; без виртуалната реалност, превърнала се в начин на съществуване за голяма част от хората, които губят представата за идентичност и различност, за свое и чуждо.

References:

Baudrillard, J. (2007). L'esprit du terrorisme // Le Monde
http://www.lemonde.fr/disparitions/article/2007/03/06/l-esprit-du-terrorisme-par-jean-baudrillard_879920_3382.html

Deklaratsiya na OON ot 1994 g. otnosno merkite za eliminirane na mezhdunarodniya terorizam, prilozhenie kam rezolyutsiya 49/60 na Generalnata asambleya na OON „Merki za eliminirane na mezhdunarodniya terorizam“ ot 9 dekemvri 1994 g.

Derida, Zh. (2004). Avtoimunitet: Realni i simvolichni samoubiystva. Dialot s Zhak Derida. V: Boradori, Dzh. Filosofiya po vreme na teror: Dialozi s Yurgen Habermas i Zhak Derida. Sofiya: Kritika i humanizam.

Hobs, T. (1970). Leviatan. Sofiya: Nauka i izkustvo. Magun, A., (2008). Le terrorisme contemporain et ses conditions philosophiques. Le sensorium des Lumières // Rue Descartes, 2008/4 (n° 62), p. 47-54.

Mannoni, P. (2004). Les logiques du Terrorisme. Paris: Ed In Press.